

nifikációja pedig a beszédben lélekmozgatóan sugározta újra azt a felismerést, hogy személyiségformálás és közérdekért vívott küzdelem egymást feltételező fogalmak.

Az új típusú, közhasznú cselekvő hazaszeretetet volt Eötvös legfontosabb eszmei követelménye, ebben követte Kölcseyt leginkább. Emellett fejtegetéseiben megjelent egy nagy fontosságú, a nemzet kategóriáján is túlmutató elem, amely utóbb Eötvös egész gondolkodásában meghatározóvá vált: az *egyetemes emberi* szempontja. Kategorikus axiómájában: „a föld nem egyeseknek, hanem az egész emberi nemnek élvezetére adatott”, majd a „testvérmépek” hangsúlyozott eszméjében (amelyekkel a magyarság remélhetőleg együtt halad), megcsillant már egy oly mozzanat, amely elütött a nemesi liberalizmus átlagos karakterétől. Az eötvösi program az Akadémián az emberiség nagy egészében való részvállalást tűzte ki célul.

Az emlékbeszédek sora plasztikus bizonyossága annak, hogy — az Akadémia tevékenysége révén is — a reformkor első évtizedében egy *újfajta elit alakul ki nálunk*, amelyet a szellemi kincsek birtoklása minősít. Másfajta elkülönülés és kiválasztottságtudat kezdte ekkor keresztezni a rendi hierarchiát: a művelt emberek közössége. Megnőtt a közgondolkodásban a gondolati erő, a reflektált élet és az igazságkeresés érvénye. Más szóval: megnőtt a tudás értéke. Az alkotó produkcióé és az arra képes intellektusé. Akadémikusaink és közöttük íróink java része tevékenységével a reformkor első szakaszában igyekezett megvalósítani az alapítónak a *Hitelben* kifejtett programszerű kívánalmát: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek *statistikája* az ország legérdekesebb ... része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszük a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja”.

Németh G. Béla

A konzervatív Akadémia

1. (A liberális centrista reformkonzervatizmus jegyében) A Magyar Tudományos Akadémia tevékenységét Világos után a katonai kormányzat annak ellenére betiltotta, hogy a forradalom és a szabadságharc alatt lényegében szünetelt az intézményi munka, s mint testület nem vett részt a politikai életben. A polgári ügyvitel 1850-es visszaállítása után erősen korlátozott és tüzetesen felügyelt működést folytathatott csak, ami az irodalmat illetően jórészt Toldy s néhány társa föltárá és közlő munkásságára, illetőleg könyv- és kéziratgyarapítására szorítkozott. A nyelvészet jobb helyzetben volt annak ellenére, hogy kezdetben a centralizáló törekvések jegyében nagy volt a nyomás az egyetemi s a tudós munkálatokban a németnyelvűség érvényesítésére. Ezt azonban szinte már a bukás utáni évben kijátszották, majd a két nyelv ügyes váltogatásával viszonylag mellőzték. A nyelvészet helyzetét könnyítette az is, hogy a szakmai s a tanügyi szempontból igen figyelemreméltóan korszerűsítő Thun-féle oktatási reform az európai nyelvészeti törekvésekhez való kapcsolódásra adott ösztönzést. A reform dinasztikus szelleme viszont itt, a tárgyból is következően, sokkal kevésbé esett latba, mint egyéb társadalomtudományi szakoknál. Schleicher, Lazarus, Benfey, Steinthal s kortársaik neve nem egyszer jelenik meg az évtized magyar szakirodalmában.

Az évtized második felében a Pesti Napló körül tömörülő liberális vezető politikai (s egyben értelmiségi-irodalmi) csoport már egyre inkább hangadó lett, jóllehet, még csak kevesen voltak közülük tagjai az intézménynek. Ebben tagadhatatlanul segítő szerepet játszottak az Akadémia nagyműveltségű ókonzervatív arisztokrata tagjai s pártolói, akár Szécheny Antalra, akár Dessewffy Emilre gondolunk; illetőleg a centralisták, akiket a központi kormányzat kevésbé érzett ellenfeleinek, mint a Napló körül csoportosultakat. Ezt mutatja az is, hogy Dessewffy mellé alelnökként Eötvös került már az évtized közepén.

A Kemény—Csengery irányzat akkor emelkedett egyértelműen vezető helyzetbe, s véle az Akadémián is előtérbe, s a történelem mellett az irodalom terén is domináns szerepbe, midőn 1857-ben Csengery szerkesztőségében megindult a Budapesti Szemle. Míg a többi szellemi területnek s tudományágnak ezidőre már rendre stabil, korszerű, jól szerkesztett folyóiratai, közlönyei jöttek létre, az irodalom részint igen változékony nivójú, részint gyorsan bukó lapokra, lapkezdeményekre volt utalva. Ettől fogva, kivált pedig az 58-as, a forradalom óta első, s egyben teljesen szabad tagválasztások után az Arany s Kemény nevével fémjelzett, később nemzeti klasszicistának nevezett törekvés jutott irányító pozícióhoz. Amit tovább erősített a Kisfaludy Társaság ugyancsak általuk vezérelt működésének 62-es újraindítása, s Arany két folyóiratának, előbb a Szépirodalmi Figyelőnek, majd a Koszorúnak megjelenése, s nagy súlyú jelenléte.

2. A Szemle az 1859-es évtől lett a köztudatban egyre inkább az Akadémiához kapcsolt, véle szinte azonosított folyóirat. Ha a Pesti Napló az egyre inkább középpontba kerülő Deák—Csengery—Kemény csoport politikai szócsove, a Szemle e csoport intellektuális fölkészülő s fölkészítő műhelye. Magyar folyóirat azelőtt is, azóta is igen ritkán töltött be oly fontos közéleti mentalitásalakító szerepet, mint ez a Kiegyezés évéig. Nem olvasói számában, nem elterjedtségében rejtett hatása, hanem abban, hogy igen céltudatosan arra összpontosított, hogy az a magas értelmiségi politikáló réteg, lett légyen bármilyen származású, felekezeti, vagy foglalkozású, az immár a közeljövőben lebegő Kiegyezés idejére ismerdje, beavatottja legyen a kor európai tudományosságának és gondolkodásmódjának, szellemiségének és művelődésének. Így elsősorban a társadalomtudományok ama fajtái kerültek homlokterébe, amelyek az állam- és társadalomszervezés tekintetében tanulással járhattak: amelyek a történelem, a jog, a közgazdaság, az oktatás, a közigazgatás s a szociális ügyek kérdéseivel foglalkoztak. De helyet kapott szinte minden számban a természet- és a műszaki tudomány is, magas, de nem a csak szakemberi közérthetőség szintjén. S még inkább helyet nyert a szépirodalom, s a szépirodalmi, meg a művészeti kritika és ismertetés.

Többnyire egy-egy hazai prózaepikai s egy-egy verses művet közölt minden szám. Gyakran fordítást is, főleg a három nagy nyugati irodalom félmúltjából és jelenéből. Ismertetést is elsősorban e három terület irodalmáról és művészetéről nyújtott. Kétségkívül az angol tájékozódás állt első helyen, még akkor is, ha gyakran német nyelvű közvetítéssel jutottak hozzá. Dickens, Thackeray, Trollope, s méginkább George Eliot neve gyakran került elő a kortársak közül, míg a német irodalomból főleg a klasszika nagyjaié, s viszonylag gyakran Heinéé, a franciából pedig Hugoé s a félmúlt szereplőié.

3. Mennyire fontosnak vélte ez a közéleti elit az Akadémia működését: a palotája építésére kiírt pályázat s a körülötte zajló vita jól mutatja. S bizonyos értelemben szellemiségét is az, hogy a Schinkel-tanítvány Stüler szolidan klasszicizáló, kiegyenlítően eklektizáló-válogató terve mellett döntött. Az a minden túlzástól mentes, nyugodt, megfontolt liberális

közép iránya volt ez, amely számolni igyekezett a közelmúlt történetével éppúgy, mint az európai hatalmi viszonyokkal s politikai mozgásokkal is. A reformkor szellemét s törvényhozói törekvését kívánta folytatni, a törvény előtti egyenlőség, a szabad birtoklás, a cenzusos választás, a felelős kormány, a polgári közigazgatás, a szabad sajtó, a cenzúra mindenfajta kiiktatása, az iskolakötelezettség, a felekezeti egyenjogúság megvalósításával, meg az uralkodóházzal s a birodalom másik felével való józan egyezség jegyében.

Az Akadémia szinte nem csak gyűlhelye, de kerete is az eszmecseréknek. Az 50-es évek végén viszonylagos nemzeti egységről beszélhetünk. Az 1861-es események ezt megbontják s felszínre hozzák az útról és a jövőről való elképzelések s a tárgyalási magatartások különbözőségét, a *felirat* és a *határozat* pártjára választva szét a vezető politikai réteget. Ez még határozottabbá teszi a Deák—Kemény—Csengery-csoport belátásos, körülményeket számbavevő középírányát, amely minden politikai indulattól s képzelgéstől távol kívánja tartani magát. Ilyen képzelgőknek vélve bizonyos tekintetben a határozatiakat, s még sokkal inkább Kossuth emigrációs agitációját.

S most az irodalom is sorompóba lép. Kemény élete két főművét, az indulat, a fanatizmus és a vakhit tragikumát bemutató *Rajongókat* s a *Zord időt* adja közre, Arany pedig három nagy, programszerűen poétikájában is a reformkorra visszautaló ódáját alkotja meg. S az eddigienél is szorosabban csatlakozik hozzájuk a kritika területén az okos és önálló Salamon Ferenc, s a ragyogóan fogalmazó, s fáradságtalanul polemizáló Gyulai Pál. S Aranyon át az új nagyot, Madáchot is közéjük számítják.

A felirat és a határozat pártjának szembenállása a *Napló*-nak a *Hon*-ban versenytársat teremt, a *Szemlé*nek azonban éppúgy nincs riválisa, mint a *Szépirodalmi Figyelő*nek s a *Koszorúnak* sem. A Riedl Szende-, a Schwartz Gyula-, a Reviczky Szevér-féle kezdemények mögött sem szerzőgárda, sem olvasótábor nincs. Az viszont igaz, hogy az értelmiségi szintű, legkülönbözőbb származású közönség hasonlíthatatlan többségében Jókait olvas s nem Keményt, s ha tiszteli is Aranyt, nem említett ódái szellemében, hanem inkább balladái népszerűsége jegyében teszi ezt, s Tóth Kálmán versei messze kelendőbbek, mint az övéi. Az értelmiség, kivált annak kis- és középnemesi eredetű nagyobb része azon az úton van immár, amely 1875-ben Tisza Kálmán uralomrajutásában mutatja meg majd igazi irányát, s polarizálja, szórja szét, teszi magányossá vagy zárja — hite szerint — centrista liberális konzervatívizmusba, valójában passzív védekezésbe a Deák-csoport maradványát.

4. Az Akadémiának irodalmi vetületben is nagy korszaka ez a Kiegyezésig tartó szakasz, amelyet elvei s tevékenysége alapján egyaránt valóban *reformkonzervatív liberálisnak* mondhatunk. Politikai s társadalmi publicisztikájuk tán legtöbbször hivatkozott neve Macsolay-é; történeftelfogásuk viszont Ranké-éhoz állt közel. Utolsó negyven esztendőnk gondolati s szóhasználati álsága és zagyvasága a konzervatívot társadalmi tekintetben a reakcióssal, politikaiban az ún. jobboldalival azonosította. Holott erről szó sincs. Nincs időnk és helyünk itt e tekintetben elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni. Helyette hivatkozunk a mi elmúlt negyedszázadunkra, amely az írónak figyelemreméltó, politikai gondolkodónak azonban anarchisztikus Sartre s a bohóckodóan demagóg Marcuse által képviselt típus örök-éretlen handabandázása után világszerte a centrista liberális közép felé húzódtott s hozta létre hatalmas eredményeit. Ha meg a vizsgált korszak teljes hazai mezőnyét nézzük, sehol sem látszik reálisabb, kivihetőbb, eredményesebb program, mint a Deákéé.

Hogy nem volt erejük a kiegyezés után tartani magukat s fejlesztve továbbörökíteni programjukat, az adódott az akkori ország társadalmi szerkezetéből is, s véle egyfajta társadalomélettani, nemzedékkarakterit sajáttságából is. A keretet s benne a vázat létrehozták; ahhoz azonban sem idejük, sem hatókörük, sem művelődési közegük nem volt, hogy hozzájuk hasonló tájékozottságú és ítélőkészségű fiatalokkal tölthessék be legalább a fontosabb posztokat. Igen jellemző módra, mikor Csengery átadja a Szemle szerkesztését Lónyay Menyhértnek, színvonala rögtön esik, majd meg is szűnik a lap; pedig Lónyay a felkészültebbek közül való volt. Nemcsak a maga és atyja, hanem a csoport keserűségét is fejezi ki Arany László kegyetlen szatírjájú és mély melancholiájú művében, a *Délibábok hőségében*. De tanulmányaiban is, ő is, nemzedéktársai java is csalódással és idegenkedéssel szól arról a generációról, mely harsány szóval szerette a hazát s bizonyította a császári címer levegésével hősi elszántságát, s közben csak éppen tanulni, fölkészülni felejtett el a jövő feladataira. S most helyet, pozíciót, lehetőleg sine curát kívánt hősi ellenállása honorálásaként.

5. (*A liberális reformkonzervatívizmustól a provinciális epigonizmusig*) Amidőn aztán Gyulai szerkesztésében újra indul a Szemle 1872-ben, a társadalomtudományi rész még mindig igen jó színvonalú, s viszonylag korszerű is hazai s külföldi, fordított szerzői tekintetében egyaránt. Irodalmi tekintetben azonban egyre szűkül és szürkül. Mint ahogy az Akadémia szépirodalmi tevékenysége is elveszti a közönség érdeklődését és rokonszenvét. Gyulai s néhány társa emlékbeszédei ugyan események, a felolvasó ülések azonban mind kisebb és szűkebb körű hallgatóságot vonzanak. S ha a Szemlét az *Őszikék* közlése egy-két évre kiemeli is az irodalmi érdektelenségből, igazán ama számaint olvassák a literatura iránt érdeklődők, amelyekben Gyulai Jókai ellen nyit tüzet.

A két ellenfél viszonya sohasem volt ugyan közeli, vagy éppen baráti, a Hon alapítása s szerkesztőjének a határozati párthoz való csatlakozása azonban végleg eltávolította őket egymástól. A Szemle sorozatos támadása aztán Jókait az Akadémiával is szembe fordította, s bár a Kisfaludy Társasághoz, amely ugyancsak az Akadémia befolyása alatt állt, hű maradt, 1876-ban mégis vállalta az Akadémiával s a kisfaludystákkal elégedetlen és szemben álló fiatalok új (egyébként jelentéktelen) együletének, a *Petőfi Társaságnak* az elnökségét. A Jókai-polémiáknál hangnemben sokkal enyhébb, terjedelemben pedig jóval kisebb a Vajda Jánost bíráló cikkek, cikkrészletek, utalások sora. Míg azonban Jókait felszínesnek, népszerűség-hajhászónak, „léhának”, de tehetségesnek, Vajdát költőként is, közíróként is feltehetségesnek, logikus gondolatra alkalmatlannak, személyes indulatoktól vezéreltnek tartják.

Ezeket a vitákat nehéz volna a politikától kölcsönözött haladó vagy maradi, konzervatív vagy progresszív s hasonló jelzőkkel esztétikai tekintetben minősíteni. Annál kevésbé, mivel Gyulai és követői többnyire *nem elveket fejtenek ki*, s nem azok alapján, hanem *ideálokhoz mérnek*. A Vörösmartyban teljessé váló nemzeti romantika érzés- és gondolatvilága s alkotásmódja elfogadható számukra; a Petőfi által megteremtett romantikus, költészetté a démos szokásrendjét emelni vélt népiesség még inkább; mindenekelőtt és fölött azonban az Aranyban megtestesülni hitt művészet az összemérés igazi mintája. A nemzet érzelmi és értékvilágát makulátlan nyelvi-poétikai kidolgozottsággal és emelkedett ízléssel, erkölcsiségét és szellemiségét indulatokon uralkodó szigorral és belátással, eszmélés- és cselekvésmódját nyugtató és kibékítő humorral, közéleti és politikai berendezkedését bizakodó távlatiággal és méltányos szociabilitással, jövőreményét és önalakítását keresztényies morállal és történeti tradíciós rendtudattal megvalósító költészeteszmény ez. Családi és természeti idill

meg enyhén csipkedő tréfa, rendpárti és didaktikus szatíra meg csöndes mélabúval elnyugvó elégia, többnyire vidékiesen epikus keretre és szcenikára építve.

A prózaepikában, ha nem is nyelve és előadásmódja, de vélt történet szemlélete, lélektana és erkölcsisége meg történelmi és társadalmi tanulságot nyújtani hitt szándéka alapján Kemény Zsigmond a mérce és a próbakő. De sokkal ritkábban esik rá hivatkozás, mint Aranyra. Talán ezért is van, hogy a lap messze több verseskötetet ismertet és bírál, mint regényt, noha regény is jelenik meg bőven, s nem sivárabban sokadrangúak, mint a verseskötetek is.

Talán nem érdektelen s nem is mulatság és tanulság nélküli, kiknek a versesköteteiről jelentek meg még a 90-es évtizedben is hosszabb bírálatok, ismertetések. Mégpedig irányukkal többnyire egyetértőek, művészségüket hol gáncsolóak, hol elismerőek. Íme a sor: Balla Ignác, Szabolcsi Lajos, Poor Leó, Miklós Elemér, Bodor Aladár, Kulcsár Ferenc, Farkas Imre, Vértesy Dezső, Szalay Károly, Lenkei Henrik, ifjabb Szász Károly, Ferenczi Zoltán, Hegedüs István, Somló Sándor, legifjabb Szász Károly, Illyés Bálint, Vörösmarty Géza és még vagy húsz hasonló ismertségű név.

Adyról is közölt, tehetségét úgy-ahogy elismerő, érzésvilága magyar nemzeti hangsúlyát méltányló, irányát azonban élesen elutasító ismertetést; Kosztolányiról viszont tehetségét is, irányát is egyaránt tagadót. Az új irányoknak minden ízlés- és erkölcsbeli fogyatkozását mindenekelőtt Erdős Renée-ben látta a kritikai rovat megtestesülni. Róla nem is botránkozással, hanem elképedt utálozással szóltak többször is. S érdemes a lap ez idő szerinti főbb házi költőt is felsorolni, kezdve az öreg Lévay Józseffel, folytatva az ifjabb és még ifjabb Szász Károllyal, Jakab Ödönnel, Kozma Andorral, Bárd Miklóssal, Hegedüs Istvánnal, Baksay Sándorral, Radó Antallal, ifjabb Wlassics Gyulával, befejezve a kétségkívül valamennyiüknél külön Vargha Gyulával.

6. (*Provinciális népies—nemzeti epigonizmus*) Miről van e feltűnő változásban, e süllyedésben szó? Ha a kiegyezés létrehozásában oly nagy szerepet játszó Akadémia literátus csoportját szinte minden tekintetben a liberális, *centrista reformkonzervativizmus* jelzőjével illelhetnénk, akkor az intézmény kiegyezés utáni három évtizedét a természet- s jórészt a szorosabban vett társadalomtudományok vonatkozásában is így említhetjük. Kitűnő szakemberek s közírók sorát idézhetjük lapjairól egészen a századelőig, konzervatívakat, liberálisakat, sőt, radikálisakat is, Pulszky Ágosttól Kállay Benjáminig, Matlekovics Sándortól Beksics Ignácig, Asbóth Jánostól Jászi Oszkárig, Marczali Henriktől Acsády Ignácig.

Az irodalom szempontjából arról van szó, hogy az elvileg ugyan meg nem tagadott liberális reformeszmék alárendelődtek a nemzetkarakterológia téziseinek és eszményeinek. Mondottuk, Gyulai nem volt az elméleti gondolkodás embere; pragmatizmusa pedig a példához való igazodásban öltött testet. Annak ellenére így volt ez, hogy Rákosi Jenő egyre türelmetlenebb sovinizmusával szemben védte a liberális tolerancia elvét. S ha a kiegyezés előtt a nemzetkarakterológia történetes-tradíciós magatartásideált állító eleme a nemzeti öntudat és követelések egységessé, egybetartóvá való összekapcsolása tekintetében jelentős szerepet játszhatott, — a 70-es évektől bekövetkezett rohamos társadalmi, művelődési s civilizációs urbanizálódó változások idején a változatlanul ezekkel a történetes-tradíciós elemekkel és ideálokkal való alkotás és mérés szükségszerűen *epigon provinciálizmust, provinciális epigonizmust* eredményezett. S az urbanizációs polgári változásokkal szemben óhatatlanul *margóra szorulást* hozott magával.

Nem tagadható, hogy a kiegyezés előtt is voltak ilyen eszményítő, didaktikus, paternális elemek a vezető csoport írói nézeteiben is. Csakhogy ott a nemzeti önállóságot, a szellemi autonómiát és a saját törvényű jövőt valóságosan veszélyeztető elemek reális rajzával voltak együtt, azokat ellensúlyozták. Most azonban immár sem a nélkülözhetetlenek, de ezúttal már többnyire *változhatatlannak is* hirdetett erények, sem pedig a hátrítani vélt veszélyek nem voltak valóságosak, illetőleg ezek is, azok is mások lettek. S így ezek is, azok is érdektelenek lettek a társadalom, a polgárosuló, a városiasodó olvasók számára. A híres bon mot a századfordulón az irodalmi Szemléről jól fejezi ki ezt: írja, szerkeszti és olvassa Gyulai Pál. S még inkább mutatja ezt, miként állt ki már előbb Gyulai Péterfy híres esszéi által kiváltott felzúdulás idején szerzőjük mellett. Azt hangoztatta s vetette a közönség szemére tisztán ideologikus lábjegyzetében, hogy a kiegyezést becsmérő kirohanásokon, lám, senki sem háborgott, de Jókai dicsőségén esett sérelem sajtóviharrá lett.

Mennyire ideálokhoz való mérés s nem lételmélet alapján nyugvó esztétikai elvek jegyében való ítélkezés volt Gyulai magatartása, azt jól jelzi az is, hogy azokon a művészeti területeken, melyekhez ő nem értett s melyek nem is érdekelték, sokkal szabadabban mozgott a Szemle. A Wagner utáni operaművészet tán két legjelentősebb művéről, a Salomérről és az Elektráról igen érzékeny s értő leírást ad Kem Aurél, s csak mintegy frázisként függeszti oda, sajnálkozva, a Gyulai-féle kívánalmat, hogy e művek mindenike az idegessé lett világnak csak tükörképet nyújt, s nem egyúttal föloldó megnyugtatót is. Nincs semmiféle életrajzi adalék nemcsak arról, hogy Gyulai valaha is hangversenyt hallgatott volna, de még arról sem, hogy bármilyen zene valaha is megérintette volna. S a képzőművészettel hasonlóképpen állt, s így a francia impresszionistákat dicsérő kritika többször is jelenhetett meg a Szemlében.

Provinciális epigonizmus, mondtuk. Közvetetten, ha a hatalom preferálja, ez is gátja lehet a szükséges változásoknak. Mégis *retrográddá*, mert hivatali erejét harciasan, gátolva-felhasználóvá akkor lett a Szemle, midőn Gyulai halála után *Vojnovich* vette át a szerkesztést, mégpedig az irodalmi részt feltüntetetten is *Beöthy* bevonásával. Szemlét mondtunk, s nem Akadémiát, mert ez alábbi körül már gyülekeztek irodalmi tekintetben is azok az erők, amelyek a Deák-féle konzervatív centrista liberalizmus szellemében majd a *Magyar Szemle* köré társulnak, Szekfűvel és Horváth Jánossal.

7. (Az ellensúly: a föltáró és összehasonlító irodalomtörténet-írás intézményes megteremtése) De azért is méltánytalan lett volna Akadémiát mondanunk, mert ott a Szemle irodalmi ellaposodása idején nem ugyan az élő irodalmat, de az *irodalomtudományt* illetően két nagyon szükséges, nagyon hasznos és korszerű kezdemény született. Mindkettő az utókor tudatában a legméltatlanabbul háttérbe szorított nagy tudományértő és tudományszervező nevéhez, *Heinrich Gusztáv*éhoz fűződik.

Heinrich az öntudatos magyar polgár korai példája. Pesti magánvállalkozás hivatalnokának a fia, az akkori város legiskolázottabb, legműveltebb rétegéből, a lutheránus félmagyar-félnémet polgárságból. Egyetemét Pesten s német egyetemeken végezte. Nagy befogadó készségű tehetség, kitűnő emberismerő, karrierre beállított, szuverén egyéniség, munkásságát s annak honorálását állampolgári egyezség, társadalmi szerződés jegyében tekintő s végző szellem, akitől nemcsak a páratlan taktikai érzék, de az intrika sem állott távol céljai elérésében. Így meglehetősen fiatalon a germanisztika professzora lett, s mint ilyen, külföni

tanultsága, főleg Hermann Hettner erős befolyása jegyében a komparatiztika híve, harcosa. A Hóman Ottó-féle 1871-es *Egyetemes Philológiai Közlemények* indításában még nem játszott szerepet.

Ezt nemcsak fiatalága magyarázza. A Hóman-féle kezdeményezés, a szerkesztő nemes szándéka ellenére, alig volt több és különb, mint valamely német egyetem helyi közlönye. Eötvös és Trefort érdeklődését igen, de tetszését s így támogatását sem nyerte meg. S egy esztendő vergődés után meg is szűnt. Ezután Pónori Thewrewk Emil vállalkozott — egy német filológiai kongresszuson a vendégnek kijáró kötelező ovációktól föllelkesülten és megdicsőülten hazatérve — a lap újraindítására. Thewrewknek kétségtelenül voltak tudományos érdemei, látóköre is nagyobb volt, mint Hómané, de tudományossága és szervezői készsége, tagadhatatlanul, át volt itatva a magyar tudományosság archaikus dilettantizmusával. Heinrich, aki ekkorra már mellőzhetetlen számbavételre jutott szerepvivő lett, hagyta, hogy Thewrewk elnökösködjék, megnyisson, reprezentáljon, — de a folyóiratot ő vette kezébe.

A Hettner-, illetőleg a jórészt Hettneről átvett Brandes-féle elképzelést azonban csak részben követte. Ők úgy képzelték, hogy az európai kultúra s benne az irodalom irányai mindig a legfejlettebb polgárságú s ideológiájú országban keletkeznek s hullámszerűen terjednek, átalakulva, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva tovább. Anglia, Franciaország, Németország, Közép-Európa majd Kelet-Európa tehát az út. Kivéteklént az ellenkező irányú hatás lehetőségét sem tagadták, például a német romantika, ill. történetfilozófia esetében, vagy később Brandes Dosztojevskijében. Heinrich, aki a 70-es évek elején még lelkesedett Brandes ideológiájáért, egyre kevésbé szerette az ideologikus elméleteket, s egyre inkább a liberális empirizmus és a fakticista pozitivizmus híve lett. Osztrák származású, nagy tekintélyű német barátja, Wilhelm Scherer híres hármas tételét, amelynek jegyében ez a műben az *Erebties*, az *Elerntes* s az *Erlebtes*, az *öröklött*, a *megtanult*, az *átélt* összetevődésének mikéntjében igyekezett a mű történeti s egyedi karakterét megragadni.

Heinrich egy hasonló, de mégis más, kevésbé esztétikai, mint inkább kultúrtörténeti hármasságra alakítja ezt át. A jellegzetes irodalmi tárgyak miként vándorolnak kultúrkörökön belül és kultúrkörök között, közben miként változtatják meg tartalmukat, alakjukat, karakterüket, s végül milyen megjelenésben lesznek egy-egy nemzeti irodalomra jellemzőek, s egy-egy irodalomban otthonosak. Ezt az ún. Stoffgeschichtét, ezt a tárgytörténetet utódel-lenfelei igyekeztek üres filologizálásnak föltüntetni. Holott Heinrich azt kívánta igazolni, s számtalan esetben igazolta is, hogy az európai irodalom nagy és tipikus tárgyai többségükben éppúgy eljutottak hozzánk is, mint más nemzetekhez is, s alkalmazkodtak viszonyainkhoz; s nemcsak a jellegzetesen európaiak, de a más kultúrkörökből átvettek egy része is.

Komparatiztikája, kétségtelenül, nem volt mély: gyorsan írt mindkét anyanyelvén, s a részletek, az okok kidolgozásával nem szívesen bajlódott. Nemcsak a befolyást, az élet élvezetét is szerette. Hallgatói előadásait kedvelték, ahol is az irodalom borsos anekdotáit éppoly szívesen adta elő, mint a kortársi tudományos életre vetett csípős megjegyzéseit is; s az akkor még ritkaságszámba menő lányhallgatóknak gráciával tette a szépet. Tehetséges hallgatóiért szívesen és sokat tett; s ha középiskolai értesítőkből, vagy bárhol jó írást talált, szerzőjét megkereste s igyekezett lapjához kötni.

8. Igen céltudatosan előbb tanulótérként a klasszika-filológiai stúdiumokra koncentrált lapjában, aztán egyre inkább a magyarországi latinitás felé fordította szerzőit, majd a magyar nyelvű irodalom irányába, a 19. század elejéig bezárólag. Mikor már túlságosan nagy volt a szerzőgárda, Gyulaival s Sziládyval szövetkezve, létresegítette az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. S amikor úgy látta, hogy Ballagi Aladár, az első szerkesztő inkább olyféle irodalompublicisztikával tölti meg a lapot, amelyet ma egyesek esszének nevezgetnek, kibuktatta, s helyébe Sziládyt segítette. Ő aztán egészében föltáró és földolgozó műhellyé formálta a lapot a maga roppant munkabírásával, ötletességével és főleg Göttingában tanult precíz filológiai módszereivel.

Önkora irodalmához a századelőig sem Heinrich, sem Szilády lapja nem szólt hozzá. Irodalomtörténet-írásához azonban igen, mégpedig meglehetősen kritikusan. Elég három példát említeni. Beöthy *Kistükrét* meglehetősen kicsinylően, inkább retorikai teljesítményként, mint irodalomtörténetként méltatta Szilády lapja. Nem járt jobban Riedl *A magyar irodalom fő irányai* c. munkája sem. A címben ígért tartalmát nem adja a könyv — állapította meg a kritika —, s csak a Mátyás-kor van kidolgozva; a többi viszont még elnagyoltan is alig van jelen. S a reneszánsz rajza meg inkább álomkép, mint valóság, inkább stilisztikai mutatvány, mint rendbe fogott arányos és anyagszerű előadás. De a Millenniumra megjelentetett kétkötetes irodalomtörténet is kikapta a magáét. A sok szerző munkája nincs sem felfogás, sem módszer, sem modor tekintetében összehangolva. A Beöthy által írt bevezető pedig ünnepi szónoklat, amely sem magáról az irodalomról, sem a kötetbe foglalt anyagról, sem annak földolgozási módjáról nem ad fölvilágosítást.

Azt lehetne vélni, a faticista filológusok féltékeny elfogultsága ez a stílművész eszszéistákkal szemben. De ha meggondoljuk, hogy Péterfyról milyen nagy véleménnyel volt Heinrich, s mennyire dicsérte őt Szilády lapja, akkor ez a gondolat eleve elesik. Az említett művek pontosan azt kapták, amit tárgyilagos bírálótól mindenkor kaphatnának.

Egy sajátos momentumot mindketten folyton kiemelnek: a magyar irodalom múltja, szerintük, nincs még ahhoz eléggé föltárva s az európai irodalmak történetéhez illesztve, hogy valóságos, a kontinens nagy irodalmait földolgozó munkákhoz hasonló szintézist lehessen készíteni róla. Lapjaik nemcsak ezt a föltáró és hozzáillesztő munkát kívánták elvégezni, hanem a föltárára és a földolgozásra alkalmas gárdát is fölnevelni. Külön ki kell emelni Heinrich ama törekvését, hogy a környező kislepek irodalmát is igyekezett figyelme köré vonni, s nemzetiségi tudósokat is szívesen hívott s látott lapjában.

9. (Összefoglalás: a „kifáradás” és az „erőgyűjtés”, a „pihenés” és a „fölkészülés” korszaka) Mindent összefoglalva azt mondhatjuk, az Akadémia az abszolutizmus korában, a kiegyezés előkészítése idején az irodalmat illetően is középpontja tudott lenni a szellemi életnek. A kiegyezés után mintegy másfél-két évtizedre ez a szerepe elhalványult, részint passzivitásba, részint és egyre inkább provinciális epigonizmusba hanyatlott. Igaz, ebben a másfél-két évtizedben Arany Lászlóék nemzedékének tragikusan gyors exodusa után, nem is volt Reviczkyékig, Mikszáthéig, Peteleiékig új kezdemény. A Hétiig pedig valamire való lap sem. Péterfy a Gyulai felfogásától olyannyira eltérő szemléletű munkáit aligha közölhette volna másutt, mint a Szemlében. Jellemző e tekintetben, hogy tragikumtanulmányait, amelyeknek a Szemlében való közléskísérletéről, Gyulaira való tekintettel, barátai lebeszéltek, egyebütt sem közölte, közölhette. Mélyen különböztek azok nemcsak Gyulai „tragikus vétség felfogásától” és Beöthy „világrend-elméletétől” is, hanem a Spencer bü-

völetében élő, filozófiai tekintetben meglehetősen fölületen mozgó pesti radikálisok frázisüdvösségétől is.

A 90-es években nőtt föl az a közönség, alakultak ki azok a rétegek, amelyek előfizetéssel és mecenaturával, intézményi segítség nélkül is el tudtak tartani egy irodalmi lapot, s amelyeknek napi életéhez hozzátartozott egy ilyen lap léte. Bár el kell ismerni, hogy a *Hét* nemcsak műfajánál, hanem szerzőgárdájából következően is csak ritkán emelkedett értekező prózája tekintetében a *60-as évek Szemléjének* szintjéig.

Amennyire kiesett az Akadémia képviselője az átalakuló, majd a 80-as évektől fölvirágzó új irodalomból, annyira jelen volt és hatalmas munkát végzett az irodalomtörténet-írás területén. Az a tudós nemzedék, amely a századelőn s a két háború között európai szinten megszerezte, amit ők fölirtak, nemcsak anyag tekintetében, de a tanultságában is nélkülük elképzelhetetlen lett volna. S hogy mennyire megfélekedtünk, vagy soha nem is vettük számba szerepüket, érdemeiket, egy szomorkásan-mulatságos tény jól mutatja, hogy amikor a pesti bölcsészkar folyosóját irodalomtörténész portrékkal díszítették föl a mi 50-es éveink végén, Sziládyról egyszerűen elfeledkeztek, Heinrich ellen pedig hevesen tiltakoztak, állítólagos kozmopolitizmusa miatt, de alighanem legalább annyira liberalizmusa, szabadkőműves és asszimilációs volta következtében is. Pedig nem kisebb írók, kritikusok becsülték őt nagyra, mint Babits, Szabó Lőrinc vagy Schöpflin Aladár. Igaz, akkoriban őket sem volt szokás tisztelni. De mindez már egy más történet, egy más tanulmány tárgya.

Zárjuk áttekintésünket annak megállapításával, ha e két-két és fél évtizedben az Akadémia kritikus literátorai nem segítették is közvetlen elődeikhez hasonló szinten kortársaik irodalmát, — irodalomtörténészei a múltat fölirtó, annak értékeit tudatosító s a közös európai folyamatokba beillesztő összehasonlító tevékenységükkel s nevelői munkájukkal előkészítették a Nyugatban megtestesülő szakasz szellemiségét. Ugyanakkor vissza is nyúltak a nagy tudós-íróelődök, mindenekelölt Kölcsey és Arany törekvéseihez.

Ha a tárgyalt korszakot, az európai pozitívizmus irányzatának korszakát az irányzat kedvelt, a biológiai fogalomkörből vett terminusaival kívánnánk jelölni, azt kellene mondanunk: az 50-es, 60-as évek egy társadalom-élettani, egy művelődésszervezeti szakasz beérése volt. A rákövetkező két és fél évtized a kifáradás utáni pihenés és erőgyűjtésé, hogy aztán a századvégén-fordulón megkezdődjék egy új életszakasz sarjadása, majd virágzása, ifjúkora, majd gazdag, fiatal aktivitása. Ha ezt a metaforakincset használnánk, tán nem is nagyon tévednénk. A pihenés korszakában nőtt fel számban és műveltségben, anyagi erőben és közéleti jelentőségben az a polgárság, az a polgárius értelmiség, az az értelmiségies polgárság, amelyből fakadt az új erők, az új irányok hatalmas dinamikájú aktivitása. S hogy ez végbemehetett, ahhoz, úgy látszik, csakugyan szükséges volt a pihenés e korszakának erőgyűjtése, aminek jegyében a tudomány, az Akadémia nyújthatta azt a segítséget, ami a nyugatiasodáshoz nélkülözhetetlen volt. Legyen ezért záróként Heinrich programatikusan megnyilatkozásainak summája: a nemzeti irodalom nemzeti szerepét is csak az európai (s az egyetemes) irodalom összefüggés- és értékrendjében lehet igazán érteni és segíteni, mérni és megmutatni.